

MOLTS MONS, UNA SOLA LLENGUA. LA NARRATIVA EN CATALÀ ESCRITA PER IMMIGRANTS

Aitana Guia Conca
York University

1. INTRODUCCIÓ

En aquest article, s'hi analitza la narrativa en català escrita per persones immigrants amb l'objectiu d'extraure les visions dels autors sobre la seva experiència migratòria i la recepció que la societat d'acollida els ha donat. Alhora, l'article tracta d'explicar la influència que ambdues han tingut en la formació de la identitat dels autors. El fet que tots ells hagin decidit escriure en català, per compte de fer-ho en castellà o altres llengües, és una tria identitària que els autors consideren compatible amb la seva "altra" identitat: la de la família o dels llocs d'origen (Argentina, Anglaterra, Alemanya, Benín, Guinea Equatorial, Japó, Índia, Marroc, Palestina i República Txeca). A través dels autors Agnès Agboton, Mohammed Chaib, Najat El Hachmi, Patrícia Gabancho, Salah Jamal, Laila Karrouch, David Mackay, Asha Miró, Ken Saro, Edmundo Sepa Bonaba, Tilbert Stegmann, Ko Tazawa, Matthew Tree i Monika Zgustova, l'article explora aquest espai entre dos mons, un espai híbrid que evidencia els límits de la frontera entre la catalanitat i l'alteritat. Els fenòmens migratoris han estat definits com a trasplantament o desarrelament. En aquest article s'hi argumenta que, contràriament, la narrativa en català feta per immigrants és el fruit sucós i llaminer d'un empelt ben fet.

En primer lloc, es fa un recorregut pels orígens i la cronologia de la literatura en català feta per immigrants i es descriuen les característiques de les diferents obres. En segon lloc, s'explora la relació entre identitat i escriptura. Per què escriuen aquests autors? Què expliquen sobre la seva identitat? En tercer lloc, responem a per què escriuen en català. Finalment, seguint la dita de Joan Fuster, "puis parla en català, vegem què ha dit" (1968: 165), explorem les experiències migratòries dels autors i les seves opinions sobre la societat receptora.

2. EL FLORIMENT DE LES MIRADES HÍBRIDES

En aquest article, s'hi analitzen 33 obres de 14 autors diferents, 12 d'aquests autors són immigrants i els altres dos són estrangers catalanòfils; sis són dones i vuit són homes. D'aquestes 33 obres, 10 són memòries, un 30% per cent d'aquesta producció escrita¹; 14 obres, un 42%, són assaig (tres són de temàtica general, set són sobre Catalunya, tres tracten la immigració i una la qüestió palestina, el país d'origen de l'autor)²; i les nou restants, un 27%, són obres de ficció, dues d'elles amb caràcter autobiogràfic³.

Si haguéssim de fer un mapa simbòlic de la cronologia d'aquest tipus de literatura, hi trobaríem els seus orígens en *Els altres catalans*, de Francesc Candel, publicat el 1964 i que esdevingué un *best seller* immediatament⁴. Candel, des de la perspectiva dels immigrants d'altres zones de l'Estat espanyol, reivindicava la seva catalanitat i exigia la inclusió dels castellanoparlants dintre del "nosaltres". Tanmateix, tot i que les dificultats de l'experiència migratòria i d'adaptació a una nova societat apropen Candel amb els autors que estem examinant, hi ha un parell de diferències importants. En primer lloc, la majoria d'aquests autors són nascuts a l'estranger i, tot i que hi ha notables excepcions, el seu viatge migratori a través de les fronteres fou bastant accidentat. En segon lloc, les experiències d'aquests autors es donen en un context històric molt posterior al que tracta Candel. El primer immigrant que va arribar fou Sepa Bonaba el 1968, seguit per Jamal el 1971 i Gabancho el 1974; Tazawa, Tree, i Agboton van viure l'efervescència nacionalista de finals dels setanta i la resta són producte de ben entrat els vuitanta o, fins i tot, dels noranta.

¹ Es tracta de *Més enllà del mar de sorra*, d'Agboton, *Enlloc com a Catalunya*, de Chaib, *Jo també sóc catalana*, d'El Hachmi, *De Nador a Vic*, de Karrouch, *Català de retruc*, de Mackay, *La filla del Ganges* i *Les dues cares de la lluna*, de Miró, *Catalunya i un japonès* i *Cartes a Yu i Kei*, de Tazawa i *Memòries*, de Tree.

² Es tracta, respectivament, de *La puta feina*, *Contra la monarquia* i *La vida després de Déu*, de Tree; *Cultura rima amb confitura*, *La batalla de l'Estatut* i *El preu de ser catalans*, de Gabancho; *Les quatre estacions. Un retrat japonès de Catalunya*, de Sano; *Catalunya vista per un Alemany*, de Stegmann; i *Aniversari i CAT*, de Tree; *Els negres catalans*, de Sepa Bonaba, *Sobre la immigració*, de Gabancho i *Ètica per una convivència*, de Chaib, i *Palestina, ocupació i resistència*, de Jamal.

³ Es tracta de *L'últim patriarca*, d'El Hachmi, *Lluny de l'horitzó perfumat*, de Jamal; *Fora de lloc*, *Ella ve quan vol* i *Privilegiat*, de Tree, i *Els fruits amargs del jardí de les delícies*, *La dona dels cent somriures*, *Menta fresca amb llimona* i *La dona silenciosa*, de Zgustova.

⁴ Tot i que Candel va escriure *Els altres catalans* en castellà, Ramon Folch i Camarasa va fer-ne la traducció i va ser editat inicialment en català, llengua en la qual ha assolit més de 17 edicions i ha esdevingut un assaig clàssic. Resulta indispensable considerar-lo un precedent de la literatura en català escrita per immigrants. Francesc Candel va nàixer el 1925 a Casas Altas, al Racó d'Ademús, País Valencià, i de molt petit va emigrar a la Zona Franca de Barcelona amb la seva família. Candel ha publicat nombrosos assaigs i novel·les, la majoria dels quals ha escrit en castellà, i ha col·laborat assiduament amb diversos mitjans de comunicació, en alguns casos directament en català.

La següent fita del nostre mapa imaginari seria *Catalunya vista per un Alemany*, de Tilbert Stegmann⁵, que podríem dir que, tot seguint-li els passos a l'*Homenatge a Catalunya* de George Orwell, és un dels iniciadors de la saga d'estrangers que reflexionen sobre Catalunya i obtenen un gran interès per part del públic.⁶ El llibre de Stegmann, publicat el 1988, ha arribat a la catorzena edició i ha esdevingut un assaig clàssic. Després de Stegmann, Ko Tazawa⁷ fou el següent estranger a seguir el mateix model, tot i que amb menys èxit. El 1993 va publicar *Catalunya i un japonès* i el 1995 *Cartes a Yu i Kei. Experiències d'una família japonesa a Catalunya*. Els seus dos llibres se situen entre les memòries i l'assaig, predominant-hi la primera categoria. La diferència de Stegmann i Tazawa amb els altres autors és que ells no són pròpiament immigrants. Stegmann i Tazawa són catalanòfils que viuen respectivament a Alemanya i Japó. Tots dos han passat períodes de temps extensos a Catalunya i són, sens dubte, ambaixadors culturals del català als seus respectius països, però això no treu que la seva experiència siga ben diferent de la dels altres, perquè ells tenen un "país" on tornar. Això té implicacions a molts nivells: sense anar més lluny, Tazawa o Stegmann mai no s'han hagut de plantejar quina és la seva identitat, estimen Catalunya, però no són catalans. En canvi, tots els altres autors sí que han hagut de veure com compaginaven les seves múltiples identitats. Alhora que Tazawa publicava el seu *Catalunya i un japonès*, Edmundo Sepa Bonaba⁸ publicava el seu llibre d'assaig pioner *Els negres catalans: La immigració africana a Catalunya*; el títol del qual entronca, clarament, amb les reivindicacions fetes per Candel en *Els altres catalans*.

El nou mil·lenni ha comportat la multiplicació de la producció dels autors immigrants, en part esperonada per la seva projecció pública creixent. El següent gran èxit fou *Cat, un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*,

⁵Tilbert Stegmann va néixer el 1941 a Barcelona, on el seu pare treballava com a director a l'Escola Alemanya. La família va tornar a Alemanya i no fou fins el 1969 que torna a Catalunya i aprèn català. Viu i treballa a Frankfurt, Alemanya.

⁶Patricia Gabancho ja havia publicat *Cultura rima amb confitura* el 1980. Tot i que aquest assaig és anterior i fou ben rebut en el seu moment, l'obra no va tenir el mateix ressò que el llibre de Stegmann en relació al tema que estem tractant.

⁷Ko Tazawa va néixer el 1953 a Yokohama, Japó. Mentre treballava per un banc fou enviat a Barcelona, on va començar el seu interès pel castellà i el català. Després d'anys d'estudi, es va doctorar en filologia catalana. Ha publicat un diccionari català - japonès i la primera traducció al japonès del *Tirant Lo Blanch*.

⁸Edmundo Sepa Bonaba va néixer a Bascato, Guinea Equatòria, el 1951 i va arribar a Catalunya el 1968. La seva llengua materna és el bubi i en parla 6 més. És sociòleg i president de la ONG Etane (Equip de Treball de l'Àfrica Negra a l'Ensenyament).

de Matthew Tree⁹, que es va mantenir en el llistat dels llibres més venuts al Principat durant molts mesos només ser publicat el 2000. En *Aniversari*, Tree explica que no s'esperava l'èxit d'un llibre que havia escrit, a corre-cuita, durant un viatge de 30 dies per Catalunya perquè, aleshores, no sabia de "la fascinació que els catalans senten pels llibres fets per estrangers sobre Catalunya, una fascinació comprensible, d'altra banda, atès que aquests llibres es poden comptar amb els dits d'una mà —o d'una mà i mitja, si hem de ser precisos" (Tree, 2005b: 121). Tot i que involuntàriament, Tree va passar a formar part del seguit d'estrangers que reflexionen sobre Catalunya i l'èxit d'aquest llibre li ha obert les portes a continuar publicant posteriorment.

La següent fita en dos fascicles fou la publicació de *La filla del Ganges i Les dues cares de la lluna*, d'Asha Miró¹⁰, que expliquen el seu retorn a l'Índia per cercar per què fou abandonada en un orfenat catòlic i per conèixer la seva família biològica. Els seus llibres, que parlen de temes universals, com la recerca de les seves arrels per part dels nens adoptats en altres països, han estat traduïts, entre altres llengües, al castellà i l'anglès. En català es convertiren en *best sellers* immediatament. Especialment, *La filla del Ganges* fou el llibre més venut de la diada de Sant Jordi del 2003. Després de Miró, una altra escriptora va obtenir ressò en rebre el Premi Columna Jove el 2004. *De Nador a Vic*, un llibre de memòries de Laila Karrouch¹¹, fou el primer llibre escrit en català per una dona amazic (berber). Els llibres de Miró, Karrouch, el d'Agnès Agboton¹², *Més enllà del mar de sorra*, i el de Mohammed Chaïb¹³, *Enlloc com a Catalunya*, tenen una estructura semblant: són llibres de memò-

⁹ Matthew Tree va néixer a Londres el 1958, va aprendre català el 1979 amb l'ajuda de la seva núvia i de la família de la núvia i va decidir viure permanentment a Barcelona el 1984. És l'autor amb més publicacions. Té dues novel·les, *Fora de lloc* i *Privilegiat*, que va guanyar el Premi Columna el 2001; una col·lecció de contes, *Ella ve quan vol*, que va guanyar el Premi Octubre de narrativa el 1999; un llibre de viatges, *CAT* i diversos llibres d'assaig: *Aniversari*, *Contra la monarquia*, *La puta feina*, *La vida després de Déu* i també *Memòries*.

¹⁰ Asha Miró va néixer a Shaha, un poblet de l'estat indi Maharashtra i fou adoptada per una família catalana quan tenia entre 6 i 7 anys. A més de les obres esmentades, també té publicats dos relats per a infants, *Els quatre viatgers* i *Els quatre viatgers a l'aquari*.

¹¹ Laila Karrouch va néixer a Nador (Marroc) el 1977 i, quan tenia vuit anys, va marxar a Vic amb la mare i els germans per reunir-se amb el pare, que ja feia anys que hi treballava. Actualment continua vivint a Vic, on s'ha casat i té una filla, la Ikram.

¹² Agnès Agboton va néixer a Porto-Novo, Benín, el 1960, però va estudiar la secundària a la Costa d'Ivori, on va conèixer el seu futur marit català. El 1978 va anar a viure a Barcelona, on encara viu i treballa. A més a més del llibre de memòries esmentat, ha escrit diversos llibres sobre cuina africana i diversos contes per a infants, entre ells *Abenyonhi*.

¹³ Mohammed Chaïb va néixer a Tànger el 1962, però va passar la infantesa a Sant Boi de Llobregat. El 1975 va haver de tornar al Marroc amb la família, però posteriorment va retornar a Catalunya a acabar els estudis de farmàcia i s'hi va quedar. El 2003 va esdevenir la primera persona d'origen marroquí diputada al Parlament de Catalunya.

ries escrits en primera persona, amb un llenguatge planer, una estructura fàcil i estan il·lustrats amb fotografies dels autors i les seves famílies al centre del volum.¹⁴ El llibre de memòries de Najat El Hachmi¹⁵, en canvi, tot i que també està escrit en primera persona, és un assaig més reivindicatiu i crític, el títol del qual supera, amb escreix, la claredat de Candel: *Jo també sóc catalana*. Salah Jamal¹⁶ ha escrit la novel·la *Lluny de l'horitzó perfumat*, un relat molt divertit, amb elements autobiogràfics, que explica les aventures d'un beduí palestí en la Barcelona dels anys setanta i principis dels vuitanta, mentre que Monika Zgustova¹⁷ ha escrit tres obres de ficció des del 2001 i una biografia novel·lada de l'escriptor txec Bohumil Hrabal el 1996. Patrícia Gabancho¹⁸, amb *La batalla de l'Estatut* (2006) i *El preu de ser catalans* (2007), ha reprès la reflexió sobre la cultura i política catalanes que havia iniciat en la dècada del 1980 amb *Cultura rima amb confitura*. I el nostre viatge imaginari ha de concloure, necessàriament i momentàniament, amb el premi Ramon Llull del 2008 a *L'últim patriarca*, de Najat El Hachmi. La concessió del premi més ben dotat de les lletres catalanes a l'obra d'una catalana d'origen amazic representa un punt d'inflexió de difícil retorn.

Si hom mira allò que ha estat publicat entre el 2001 i el 2008, es pot dir que, en el nou mil·lenni, la narrativa en català escrita per immigrants presenta diverses veus interessants, està consolidada i té una importància creixent. Tot i que encara es troba en un estadi evolutiu primerenc, com demostra el fet que 30% de les obres siguin memòries, hi ha indicis que mostren que aquests autors estan en posició i tenen la voluntat d'eixamplar els seus horitzons literaris, tant en l'àmbit de la ficció, com de l'assaig. Un dels millors exemples és el de Matthew Tree, l'autor més prolífic, els darrers llibres del qual, tres assaigs sobre Déu, la monarquia i el món del treball, intenten anar més enllà de la

¹⁴ *Català de retruc*, de David Mackay, també és un llibre de memòries però té un caire diferent. Mackay va néixer el 1933 a Eastbourne, Sussex, Anglaterra, i va situar la seva residència a Barcelona el 1959 i va fundar el despatx d'arquitectes MBM amb Josep Martorell i Oriol Bohigas. Ha estat un immigrant força privilegiat i això el separa de la resta d'autors.

¹⁵ Najat El Hachmi va néixer a Nador el 1979 i, amb la mare i els germans, va marxar a Vic quan tenia vuit anys per reunir-se amb el pare, que ja feia anys que hi treballava. Ha estudiat filologia àrab a la Universitat de Barcelona, és casada i té un fill, Rida.

¹⁶ Salah Jamal va néixer a Nablus (Palestina) i després de la guerra del 1967 es va haver d'exiliar. El seu periple va acabar a Barcelona, on encara viu. El 1999 va publicar el llibre de cuina *Aroma àrab*, que va tenir un gran èxit de vendes, i el 2001 un llibre d'assaig, *Palestina, ocupació i resistència*.

¹⁷ Monika Zgustova va néixer a Praga i als anys vuitanta va fixar la seva residència a Barcelona. Ha traduït més de quaranta obres de literatura txeca al català i al castellà i col·labora freqüentment en diversos mitjans de comunicació.

¹⁸ Patrícia Gabancho va néixer a Buenos Aires el 1952. Des del 1974 viu i treballa a Barcelona com a periodista i escriptora. Ha publicat una desena d'obres i és col·laboradora habitual de diversos mitjans de comunicació.

seva producció anterior, molt relacionada amb Catalunya o de caràcter autobiogràfic, i la seva darrera novel·la, *Privilegiat*, es diferencia notablement de la primera, *Fora de lloc*, que en gran mesura també era autobiogràfica.

La importància d'aquesta producció no només està relacionada amb la voluntat i diligència dels autors i la disponibilitat de les editorials per publicar les seves obres¹⁹, sinó que també depèn enormement de la recepció del públic i del reconeixement dels jurats dels premis literaris. Els èxits de vendes de Stegmann, Tree, El Hachmi, Miró, Agboton, Jamal i Gabancho i els premis literaris rebuts per Tree, Karrouch i El Hachmi han contribuït a obrir la porta a noves veus i a facilitar que els autors ja consagrats continuen publicant. La tendència actual sembla indicar que, durant els propers cinc a deu anys, apareixeran noves veus amb altres papil·les gustatives i que els autors que ja han publicat podran continuar fent-ho. Per tal que un nou corrent literari prengui cos, cal que hi haja autors, editors, el reconeixement del gremi d'escriptors i el dels mitjans de comunicació, però si no hi ha interès per part del públic per llegir la producció d'aquests autors, el moviment no fructificarà. En aquest cas, l'acceptació pública de la narrativa en català feta per immigrants evidencia tant la robustesa de les arrels que els immigrants han plantat, com la maduresa del sector lector de la societat receptora per voler aprendre sobre la pròpia diversitat interna. Així, una part de la societat catalana valida i reconeix com a propis els esforços dels escriptors nascuts arreu del món que han adoptat el català com a llengua de creació.

3. LES NOMBRESES BRANQUES DE L'OLIVERA

Què motiva aquests autors a escriure? La resposta ha de ser, necessàriament, múltiple, ja que els autors són com flocs de neu, no n'hi ha dos d'iguals. Però tot i això, l'arbre de la literatura en català feta per immigrants, que com que som al Mediterrani ben bé podria ser una olivera, sí que té diverses branques. Per una banda, hi trobem Candel, Sepa Bonaba i El Hachmi, que podríem anomenar la branca predominantment reivindicativa. Tots ells escriuen per fer-li notar a la societat receptora d'immigració, en aquest cas la catalana, que ha de canviar les seves formes de fer, que ha d'ampliar el concepte de "nosaltres" perquè ells no s'hi senten inclosos i creuen, amb tota la raó del món, que són tan catalans com els de soca-rel. Aquestes tres obres s'assemblen en el seu objectiu de voler sacsejar la consciència de la societat catalana i d'ampliar la

¹⁹ Una de les editorials pioneres fou La Campana, que va publicar els llibres de Stegmann i de Tazawa, i un altra Cafè Central, que va publicar la primera novel·la de Tree. La Magrana i Columna han pres el relleu més recentment.

seva definició del “nosaltres”, però formalment cadascuna aposta per un estil totalment propi.

Una altra branca és la predominantment didàctica, la que pretén explicar a la societat catalana com són altres països i cultures i com l’immigrant, amb un peu a cada cultura, ha estat capaç de fer de pont d’entesa i d’enriquiment mutu. En aquesta branca trobaríem els treballs d’Agboton, Chaib, Jamal, Karrouch, Tazawa i Sano, tot i que l’assaig de Sepa Bonaba, *Els negres catalans*, a més de reivindicatiu també té una vessant didàctica. Encara que hem situat els llibres de memòries d’Agboton i El Hachmi en dues branques diferents, perquè un és més didàctic i l’altre més reivindicatiu, tots dos són memòries i tenen una cosa interessant en comú: estan escrits en primera persona i s’adrecen als seus fills. Tant Agboton com El Hachmi estan preocupades pel fet que els seus fills no coneguen les seves arrels a Benín i Marroc i volen explicar-los d’on vénen, quina és la seva cultura i valors. És molt probable que en un futur pròxim es publiquin més treballs com aquests a mesura que els diferents grups d’immigrants aconseguen establir-s’hi i les mares o pares comencen a témer que els seus fills no sabran qui són ni d’on venen el dia de demà.

Una tercera branca seria la que reflexiona sobre Catalunya, la seva identitat i cultura, i està poblada per Stegmann, Tazawa, Sano, Gabancho i una bona part de l’obra de Tree, tot i que molts dels altres autors ja esmentats també han fet créixer els seus brots en aquesta branca. Els orígens d’aquesta branca es troben en la fascinació i curiositat que aquests catalanòfils i immigrants respectivament tenen pel lloc on han decidit viure o pel país i la cultura que s’han convertit en una part essencial de les seves vides acadèmiques. I aquesta “obsessió” naix, evidentment, de la pròpia esquizofrènia que acompanya l’esdevenir d’un grup humà que majoritàriament s’autoconsidera una nació sense estat, immersa en un estat-nació que no és el propi i un conflicte lingüístic permanent.

Una branca incipient però amb molt de futur és la que ha obert Asha Miró. I això perquè el llibre de la Miró té totes les característiques dels llibres de “redescobriment” normalment característics de la segona o tercera generació d’immigrants. La tendència general d’un col·lectiu d’immigrants és que la primera generació, l’única pròpiament immigrant, tracta de preservar les seves arrels i de transmetre-les als seus fills i filles. Aquests, mal anomenats segona generació, poden reaccionar de dues maneres: o bé accepten l’herència familiar, o bé tendeixen a rebutjar la cultura i llengua dels pares perquè busquen l’assimilació a la societat receptora, esperonats pel rebuig, la discriminació i la

incomoditat que la diferència no acceptada comporta²⁰. La tercera generació, els fills dels fills dels immigrants, tendeixen a estar “assimilats” en gran mesura a la societat receptora, en llengua, cultura, valors i formes de fer. No obstant això, especialment si es tracta de minories visibles, continuen sent considerats estrangers per una gran part de la societat i, per tant, continuen patint discriminació social i econòmica. Aquesta generació, de nou impulsada pel rebuig i per la crisi d’identitat, busca en les arrels dels pares i els avis una raó de ser, una identitat pròpia sobre la qual la societat que els rebutja no hi tinga res a dir. En alguns casos, aquest “despertar ètnic” separa la tercera generació del país i la societat on han nascut (per exemple, a Holanda o França). En altres casos, només suposa un retrobament cultural anodí amb els arrels de la pròpia cultura (per exemple, al Canadà). Miró, com que prové d’una altra cultura però va emigrar sense els pares, ja que va ser adoptada per una família catalana, es troba directament en la situació de la tercera generació, que ha perdut la llengua materna, que no coneix la cultura d’on prové i, en edat adulta, es llança a redescobrir-se a ella mateixa amb un viatge als orígens. I, com passa amb la majoria de segones i terceres generacions, el viatge als orígens, entre altres coses, li serveix per descobrir que és encara més catalana del que es pensava, alhora que dubta sobre si seria capaç de viure a l’Índia. Finalment, hi ha la branca literària pura i dura, que ja comença a tenir els seus brots interessants, només cal esmentar la producció de Monika Zgustova i recordar el premi Ramon Llull a El Hachmi, i està poblada per Tree, Jamal, Agboton, Karrouch i Miró, les tres darreres amb contes infantils.

Tot i que hem intentat delinear com les branques i els brots es creen i creuen entre ells i quina és la intenció principal dels autors, val a dir que tots els llibres autobiogràfics, estiguen en la branca que estiguen, tenen moltes coses en comú; com ara que relaten experiències personals en primera persona amb l’objectiu de donar-los sentit i de trencar les barreres que els autors perceben que existeixen a la societat receptora. A més, també escriuen per motivacions més universals. El Hachmi, per exemple, explica que “només escric per superar les meves pròpies barreres... Ho confesso: escric per sentir-me més lliure” (2004: 14).

²⁰ Ko Tazawa explica una anècdota entre divertida i trista del seu fill Ku, que durant els dos anys que van viure a Barcelona, anava a una escola de primària de l’Eixample. Un dia, a la sortida de l’escola, Tazawa va veure que el seu fill portava els cabells pintats de color groc. En preguntar-li al fill què havien fet aquell dia a l’escola, Ku li va explicar que s’havia pintat els cabells ell tot sol “perquè vull ser català com els meus amics” (Tazawa, 1995: 49).

4. PER QUÈ ESCRIUEN EN CATALÀ?

Ko Tazawa, referint-se a la situació de bilingüisme existent a Catalunya, afirma que “[e]n aquesta situació, l’acció de parlar [o escriure] una llengua o l’altra no pot ser neutra. Sobretot, en el cas d’un estranger” (Tazawa, 1993: 108). Matthew Tree compara la situació catalana de bilingüisme amb una cursa amb dos cavalls i afirma que “[a]quí hi ha una cursa, és a dir una competició, és a dir un conflicte, i és una cursa, a més, en la qual és obligatori apostar: tothom ho acaba fent, ni que sigui sense voler. Només posar els peus en aquest país, i ja tens el corredor d’apostes davant teu, amb la llibreta a la mà i un somriure cobdiciós als llavis” (2005b: 20). Tots aquests escriptors han hagut de triar escriure en castellà, català, o en ambdues llengües. Quina tria han fet i per què? Per què alguns d’ells només escriuen en català? De moment, Matthew Tree, Najat El Hachmi, Laila Karrass, Ken Sepa, Ko Tazawa, Asha Miró, Patrícia Gabancho i Edmundo Sepa Bonaba només han publicat en català. En alguns casos, com el de Tree, Gabancho, o El Hachmi, els autors indiquen en la seva obra que han decidit que el català és la seva llengua d’expressió i que no volen escriure en castellà. En altres casos, com amb Sepa Bonaba o Karrass, el fet que només hagin publicat una obra i que no hi diguen res sobre les seves posicions lingüístiques, no permet fer judicis definitius sobre l’assumpte. I tot i que Tazawa i Miró han publicat diverses obres, la incertesa encara es manté. Si ens basem en la repetició, caldria assumir que el català és la llengua que han triat per escriure, però tampoc no podem posar la mà al foc. En canvi, els casos de Samah Jamal, Monika Zgustova i Agnès Agboton són més fàcils de catalogar perquè han escrit i publicat en ambdues llengües des de bon començament.

Per què, doncs, alguns autors escriuen exclusivament en català o, en el cas que ho facen en ambdues llengües, quina llengua utilitzen per a què? La resposta a la primera pregunta és tripartita. En primer lloc, hi ha els autors per als quals escriure en català era l’opció natural (Agboton, Miró, Karrass); en segon lloc, hi ha els autors que han triat el català perquè assumeixen posicions nacionalistes més o menys explícites (Tree, El Hachmi, Gabancho, Jamal) i, en tercer lloc, hi ha els catalanòfils, per als quals no tindria cap sentit escriure en qualsevol altra llengua perquè el seu objecte d’estudi, i també la seva audiència, és la llengua, cultura i societat catalanes (Stegmann, Tazawa, Sano, Sepa Bonaba).

De *Més enllà del mar de sorra*, d’Agnès Agboton, que es troba en el primer grup, es dedueix que l’autora, en esmentar explícitament que el seu marit no és nacionalista, en considerar que Barcelona pertany tant a Catalunya com a Espanya, i en explicar que «no dono la mateixa importància ... a les llengües» per justificar perquè va parlar als seus fills en francès per compte de fer-ho en

gun (la seva llengua materna), ha optat pel català perquè era la llengua materna del marit, de la família del marit i del grup d'amics que formaren un cop va arribar a Barcelona (Agboton, 2005: 86, 100, 103 i 111).

El mateix es podria dir d'Asha Miró, que fou adoptada per una família catalanoparlant i fou escolaritzada en català, cosa que féu que oblidara la seva llengua materna, el maharati, i la substituïra pel català. Així, quan Miró es va plantejar la seva odissea per cercar els seus orígens, la llengua natural era el català, i l'audiència a qui estava dirigit inicialment el llibre, la societat catalana, també afavoria aquesta tria lingüística. El cas de Laila Karrouch és bastant semblant. Karrouch va arribar a Vic l'any 1986, als 8 anys, un cop el procés de normalització lingüística a l'escola ja havia començat i, per tant, fou escolaritzada en català. També va influir en la seva immersió lingüística el fet que Vic fóra una societat majoritàriament catalanoparlant. Com que ella no revela el perquè de la seva tria lingüística, queda oberta la possibilitat que Karrouch haguera escrit castellà si la seva família haguera anat a viure a una altra regió catalana.

Agboton, Miró i Karrouch tenen en comú, doncs, que senten que pertanyen a la societat on han acabat vivint. Miró i Karrouch dirien sense dubtar que són catalanes, "per què no dir-ho? em sento catalana i ben privilegiada de poder conèixer dues cultures diferents, oposades, amb el seu encant i la seva màgia cadascuna" (Karrouch, 2004: 149), i Agboton se sent plenament integrada en la societat d'acollida. Totes tres han après la llengua catalana i, quan han sentit la necessitat d'expressar-se com a escriptores, l'han utilitzada de forma natural. La llengua és, doncs, una eina de comunicació i no pas una finalitat en ella mateixa. Aquesta tria natural i gens forçada mostra, un cop més, la vitalitat de la llengua i cultura catalanes. I que apareguen més autors d'aquest tipus en un futur immediat estarà molt lligat al fet que el català continue sent la llengua d'escolarització, d'ús, i que esdevinga una llengua d'acollida per a tots els immigrants.

Agboton també té obra en castellà, especialment alguns contes infantils i llibres de cuina, per què, doncs, ha escrit aquest llibre de memòries en català? Probablement hi té molt a veure que el llibre s'adreça als seus fills, Dídac i Axel, i, tot i que la llengua de casa és el francès per decisió conscient dels pares, la llengua de relació dels fills és el català. Probablement, com que Agboton tenia la intenció de publicar aquest llibre, i fer-ho en francès no tindria sentit perquè va adreçat a la societat catalana, la tria del català fou la segona opció més natural. És la llengua dels fills, amics, família i la pròpia de la societat receptora. Jamal es troba en una situació molt semblant a la d'Agboton, té un llibre en castellà sobre cuina, *Aroma Àrabe* (que també ha estat publicat en català) i dos llibres en català, una novel·la i un llibre d'assaig sobre Palestina.

Per què Jamal ha escrits els darrers en català en lloc de fer-ho en castellà? La seva recomanable novel·la està ambientada en la Barcelona dels anys setanta i principis dels vuitanta i té com a protagonistes un grup de palestins i un sirí, una colla de prostitutes i una dona elegant i sexualment activa de la burgesia catalana. Per la seva temàtica i geografia, aquesta novel·la té major interès per a la societat catalana, que no pas per a la de tot l'Estat espanyol. És molt probable, doncs, que això repercutira en la seva tria lingüística. Però també és probable que el fet que l'autor siga un palestí exiliat, conscient de la lluita i resistència del poble palestí, haja influït en la seva identificació amb la lluita nacional catalana i en la tria lingüística de l'autor.

Matthew Tree, Patrícia Gabancho i Najat El Hachmi han pres una decisió conscient d'escriure exclusivament en català que, en el cas de Tree, ha estat mantinguda al llarg de vuit obres majors, i en el de Gabancho, en nou obres d'assaig sobre temes culturals i polítics. En la cursa amb dos cavalls de Tree només hi pot haver un vencedor. Tree explica que el cavall del castellà porta avantatge i que, per tant, cal promoure el català per tal d'evitar que desaparega en un futur no gaire llunyà (2005b: 11-12). Un argument que Gabancho amplia i dramatitza a *El preu de ser catalans*. El Hachmi, com Jamal, s'identifica amb els catalans perquè relaciona la lluita catalana amb la del seu primer poble, els amazic. Per a ella, la preservació del català i de l'amazic són igualment importants. Li pregunta al fill:

Voldràs aprendre la llengua àrab, encara que sigui a cops de diccionari i d'arrels irregulars? Al cap i a la fi, ni tan sols és la llengua dels teus pares, és la llengua dels opressors en un regne on l'amazic sempre s'ha considerat de segona categoria, llenguatge oral, només, bàrbar, ens diuen. ¿Et sentiràs ferit el dia que tornis al Marroc i aquells que ostenten el poder et parlin en la llengua del profeta, en la llengua del rei? Segurament menysprearan els nostres sons, però aquesta sensació no et serà desconeguda. La teva altra llengua materna, el català, fou en altres temps perseguida i menystinguda, no en va la teva mare les sent com dues llengües germanes (2004: 27)

La identificació de Tree i El Hachmi amb la llengua catalana va, fins i tot, més enllà. Tots dos defensen un projecte d'independència nacional per a Catalunya (Tree, 2005b: 157). En paraules d'El Hachmi: "L'ideal d'una nació lliure sota la senyera estelada" (2004: 75).

5. SOCIETAT D'ACOLLIDA?

Karrouch explica que "la meva intenció és fer una mica més visible aquesta barrera que existeix entre diferents cultures" perquè "coneixem una mica més

pot facilitar la convivència entre uns i altres” (2004: 151). El Hachmi, en canvi, és molt més ambiciosa i explica a *Jo també sóc catalana* que el seu somni és:

[P]oder deixar de parlar d’immigració algun dia, no haver de donar més voltes a les etiquetes, no haver d’explicar per enèsima vegada d’on vinc o, si més no, que aquest fet no tingui el pes específic que té. De moment, però, no sembla que la nostra societat tingui prou experiència en aquest camp per poder arribar a aquest estat de maduresa en el tracte de la diversitat, un tracte que no ha de discriminar en negatiu, però que tampoc hauria de ser significatiu, no hauria de distingir els individus pel lloc on van néixer (El Hachmi, 2004:12)²¹.

Agboton diu que escriu, sobretot, per donar a conèixer la cultura africana a la societat catalana, però també alguns capítols reivindicatius en els quals intenta trencar prejudicis i mites i ataca la idea de tolerància i integració enteses com assimilació. La tolerància li sembla una opció equivocada perquè implica tolerar des d’una posició de superioritat quelcom que no ens agrada (els immigrants i les seves cultures) i la integració pensa que no s’ha d’entendre com “un procés de pèrdua de les meves arrels ni tampoc [d’]obliment dels valors que vaig aprendre de petita” (Agboton, 2005:101). I El Hachmi hi estaria molt d’acord:

Quan algú et diu que t’integris, el que en realitat t’està demanant és que et desintegris, que esborris qualsevol rastre de temps anteriors, de vestigis culturals o religiosos, que ho oblidis tot i només recordis els seus records, el seu passat. Perquè no hi ha por més terrible que la por al que és desconegut, és millor que tots siguem iguals per no haver-hi de pensar gaire (2004: 90)

Una constant de les memòries i reflexions escrites per aquests autors és que, quan arribaren a Catalunya, no hi havia gaire estrangers i van haver d’obrir-se camí tots sols. Una de les coses que traspuen tots els treballs és la discriminació social, religiosa, legal, laboral i lingüística. Karrouch i El Hachmi expliquen que a Vic, a mitjans dels anys vuitanta, potser perquè no hi havia gaire famílies marroquines, inicialment veïns i mestres els acolliren molt bé i els feren sentir com a casa, tot i que la resta de xiquets a l’escola els deien *mores*. El Hachmi, en especial, subratlla la diferència entre els primers anys i

²¹ Segons les posicions de Karrouch, el present article podria contribuir a fer conèixer la realitat dels immigrants escriptors en llengua catalana, però segons les d’El Hachmi, allò desitjable seria que no hi haguera necessitat d’escriure un article com aquest perquè els escriptors en llengua catalana, ja siguin immigrants o nascuts aquí, s’haurien d’estudiar per allò que diuen, no pel lloc d’on provenen. Estic d’acord amb El Hachmi que l’origen no és suficient per crear un subgrup d’escriptors, però això no obstant, les experiències migratòries que comparteixen són una bona justificació per fer-ne un tractament de conjunt.

el que va passar posteriorment. Les famílies marroquines anaven arribant i, en un moment determinat, quan ja hi havia un nombre significatiu de musulmans, la comunitat de creients va voler utilitzar com a mesquita una de les plantes baixes del barri. De sobte, van descobrir amb horror que aquells que els havien rebut amb els braços oberts volien fer-los fora amb la força dels seus insults i el seu menyspreu. I no només hi va haver un conflicte respecte a la mesquita, sinó que també hi havia problemes als instituts, ja que dues escoles públiques de Vic estaven saturades d'alumnat immigrant mentre que les altres dues a penes si tenien alumnes. Els pares catalans no volien enviar els seus fills a estudiar amb els fills dels immigrants (El Hachmi, 2004: 78 i 117-121). Tanmateix, com explica El Hachmi, “no podien rebutjar-nos ara, era massa tard, havíem tornat al país que ens va veure néixer [durant les vacances] i ja no ens hi reconeixíem, quin dret tenia tota aquella gent a fer-nos sentir exclosos del nostre propi país?” (2004: 79)

A més a més de la discriminació religiosa i social, El Hachmi i Karrouch esmenten el dolor que els va provocar la discriminació laboral. El procés sembla que fou el mateix per a totes dues. Més o menys quan tenien setze anys, pensaren que podien trobar una feina de cap de setmana o durant les vacances; no res especial, de cambres a algun restaurant. Miraven els anuncis, trucaven per telèfon i, en els casos que expliquen, altres dones catalanes, molt amablement, els deien que es passaren pel restaurant. Un cop allí, amb un cop d'ull n'hi havia prou: “Ja et trucarem” o “ja et direm alguna cosa” (El Hachmi, 2004: 85; Karrouch, 2004: 135-37). La pell bruna i el cabell arrissat els barraven el pas. El Hachmi, a més a més, explica que no podia treballar legalment perquè, tot i que era resident permanent mercès a un procés de reagrupament familiar, inicialment no disposava de permís de treball. Per a El Hachmi, tot aquest procés penós de buscar el permís de treball, primer, i després una feina, li va demostrar que les úniques opcions que tenia eren les mateixes que les de qualsevol immigrant econòmic acabat d'arribar; que el fet que portara vuit anys a Catalunya, que parlara la llengua i coneguera la cultura no li obrien cap porta. Finalment va trobar treball a una fàbrica, però l'ambient era tan allunyat del de la universitat o l'institut que havia conegut fins aleshores, que no es va adaptar gens bé. La mare li deia: “Deixa aquesta feina, nena, estàs emmalaltint cada dia que passa. ¿I què hi puc fer, mare, si no trobo res més en aquest país que creia meu i que encara ara em creu de fora, ciutadana de segona categoria?” (2004: 87). Agnès Agboton també va haver d'heure-se-les amb la burocràcia d'immigració durant la renovació dels seus permisos de residència, ja

que inicialment no va poder casar-se amb el seu marit perquè la llei del divorci no fou aprovada fins el 1981 (2005: 107-110)²².

Una de les discriminacions que més mal fa a El Hachmi és la discriminació lingüística i identitària. Explica que, durant molts anys, es va creure “allò de ‘vosaltres ja sou d’aquí’, ‘sou catalans, oi?’”, però no era més que un trist miratge”. I quan el seu fill Rida li pregunta “jo sóc català, mama?”, reflexiona i conclou que: “Dir-te senzillament que sí seria mentir-te, dir-te que no seria abocar-te a l’abisme. Has nascut aquí i només has estat al Marroc deu dies de la teva curta vida, encara ara t’haig de negar la catalanitat? On es deu adquirir aquest bé tan preuat, deu estar patentat?” (El Hachmi, 2004:89). Quan El Hachmi intenta explicar-li al seu fill quina és la seva identitat, li diu que és “mare, esposa, filla, treballadora, mestressa de casa, immigrant, marroquina, berber o amazic”, òbviament, catalana, com diu el títol del llibre, i, com explica en un dels darrers capítols, també és no creient (2004: 25). La negació de la seva identitat catalana i, especialment, la possibilitat ben real que el seu fill Rida continue no sent considerat català per la societat on va nàixer, és realment allò que ha motivat El Hachmi a escriure el seu al·legat *Jo també sóc catalana*.

La discriminació lingüística està molt relacionada amb la definició social del “nosaltres”. Molta gent considera que els catalans parlen castellà als immigrants perquè el castellà és la llengua de prestigi i útil. Els autors aquí analitzats en fan una altra lectura. El Hachmi esmenta “aquesta mania de parlar-me en castellà” que té la gent, tant a ella com al seu fill Rida, que només sap català. “Potser ho fa de bona fe, és clar que tots els immigrants deuen saber només castellà, si amb prou feines ens hi podem entendre”, diu amb sarcasme per amagar l’amargor. “[N]osaltres sempre fa poc temps que som aquí, no hi fa res que hagi viscut vuit anys al Marroc i setze a Catalunya, sempre em mires com qui acaba d’arribar i no és capaç d’aprendre la teva llengua, fet i fet, parlem-los en castellà i que aprenguin el castellà” (2004: 49-50). Resulta molt indicador de la relació que s’estableix entre llengua, pertinença i racisme que aquesta discriminació lingüística està documentada per El Hachmi, amazic de pell bruna, i per Tree, anglès de pell blanca. Però el cas és que a Tree no li ha passat mai. Explica que li ho ha contat una amiga peruana de faccions llatino-americanes que va anar a comprar a una farmàcia d’un barri benestant i, tot i que ella va parlar sistemàticament en català, el farmacèutic catalanoparlant es va negar a atendre-la en català. Era com si li diguera: “en el meu món no hi

²² Quan finalment el seu marit es va divorciar i ja es podien casar, hi va haver un altre problema sortit del millor Kafka. Com que ja s’havien casat a Benín, allà la poligàmia és legal, no podien presentar el certificat de solteria d’ella que els demanaven al registre civil de Barcelona. Així, com que Agboton ja estava casada amb el seu marit a Benín, un matrimoni que no era vàlid a l’Estat Espanyol, no es podia tornar a casar, aquest cop a Barcelona, amb el seu marit!

entraràs pas, nena” (2005b: 32). Com és que Tree conta múltiples anècdotes de catalanoparlants embadalits i admirats amb la seva habilitat de parlar català? Com és que Tazawa, un japonès educat i veí de l'Eixample durant dos anys, explica que totes les reaccions dels catalanoparlants han estat d'encoratjament i d'admiració? En canvi, El Hachmi, la dona peruana i tants i tants altres immigrants de pells brunes i classe treballadora veuen com, dia sí, dia també, molts catalans utilitzen la llengua com a barrera infranquejable per demarcar la identitat, per marcar diferències, per reafirmar, un cop més, que el “nosaltres” no només es defineix per “viure i treballar a Catalunya”, per “sentir-se català”, per “parlar català”, sinó que hi ha també un fonament important de religió, raça i classe social: blancs, cristians i professionals primer. Els japonesos ja ens van bé, que són molt industrialsos i tenen diners. Però una marroquina o peruana que segurament seran serventes o cambres i que, de ben segur, es troben de pas?

6. L'EXPERIÈNCIA MIGRATÒRIA

En relació amb la seva experiència migratòria, quines són les característiques d'aquests autors? La majoria dels autors, 8 d'un total de 14, són immigrants de l'anomenada primera generació: Agboton, Gabancho, Jamal, Mackay, Saro, Sepa Bonaba, Tree i Zgustova. És a dir, són persones adultes que han immigrat per voluntat pròpia o, en el cas de Jamal, com a refugiat. El Hachmi explica que “formo part del que jo anomenaria generació de frontera, altrament mal dita ‘segona generació’” (El Hachmi, 2004: 13). De fet, El Hachmi, Karrouch i Chaib no pertanyen realment a la segona generació, la generació nascuda a Catalunya de pares immigrants, sinó que formen part d'allò que s'ha anomenat generació 1,5. És a dir, els fills dels immigrants que arriben al país d'acollida quan són menors. Karrouch i El Hachmi, i tots els seus germans, arribaren a Catalunya quan tenien entre 2 i 10 anys. Els més petits probablement no tenen gaires memòries del país d'origen i, per tant, podrien ben bé ser catalogats dintre de la segona generació, però tant Karrouch com El Hachmi tenen memòries molt vives de la seva família i vida al Marroc fins als vuit anys. Elles han experimentat el viatge migratori com a una pèrdua, cosa que les apropa a la primera generació. Però a diferència dels seus pares, elles foren escolaritzades en la societat d'acollida, amb la qual cosa han “guanyat” molts més atributs de la nova cultura, entre ells la llengua²³.

²³ En un estudi de la literatura italo-canadenca, s'hi explica respecte a la segona generació o la generació 1,5 que “[i]t is they who are doing the writing, because theirs is the first generation to have the leisure to write, as well as the words” (Ianucci, 1989: 213).

El cas de Miró, que fou adoptada als 6 o 7 anys, es diferencia del de Karrouch, El Hachmi o Chaib en el sentit que les memòries que té de la vida a un orfenat a la Índia són menys plaents que les d'aquests i la seva connexió amb la cultura d'origen fou arrencada bruscament el dia que va posar un peu a Barcelona. Tot i això, seria molt interessant conèixer les experiències d'una nena índia de pell bruna en la Barcelona dels anys setanta i vuitanta. Malauradament, els llibres que fins avui ha publicat Miró només se centren en el seu redescobriment de l'Índia²⁴.

L'estudi de la literatura escrita per diversos grups d'immigrants, com ara la literatura italo-canadenca, mostra que, en alguns casos, hi ha molt de ressentiment entre la primera i la segona generació perquè la darrera s'ofega amb les imposicions dels pares. Per exemple, haver de sotmetre's als codis culturals del país d'origen i, alhora, haver de tenir èxit en el país d'acollida per, així, fer que el sacrifici dels pares durant el procés migratori pagara la pena. Tanmateix, tant Karrouch com El Hachmi se senten molt orgullosos del coratge dels seus pares i respecten la seva cultura i valors. De fet, totes dues es casen amb altres amazic. Però com veurem tot seguit, Karrouch accepta molt més el bagatge familiar que no pas El Hachmi.

Gran part de la literatura sobre immigració parteix de la base que els immigrants viuen amb un peu al país d'origen i amb l'altre al país d'arribada. I especialment la generació 1,5 o la segona generació es troben en posició de fer de pont entre la cultura dels pares i la de la societat receptora, que generalment consideren com a pròpia. En alguns casos, aquest grup rebutja la cultura dels pares i s'assimila tant com pot a la societat receptora, però en altres casos valora l'herència cultural i decideix, al seu torn, contribuir a explicar als seus fills, la tercera generació, els orígens i cultura dels seus avis i besavis. Tant El Hachmi com Karrouch expliquen que, abans del naixement dels seus fills, havien decidit que els parlarien amazic (El Hachmi, 2004: 21; Karrouch, 2004: 148). No sabem com li ha sortit a Karrouch perquè el seu llibre fou publicat poc temps després, però El Hachmi sí que ens explica que tot anava bé fins que el fill Rida, quan tenia dos anys, va començar a anar a l'escola-bressol. A partir d'aquell moment, ja no hi havia manera de fer-li dir una paraula més en amazic (2004: 23). Tot i que El Hachmi no ens explica què va passar després, una de les possibilitats és que els pares insistiren a parlar amazic a casa i que el fill, tot i entendre'ls, sistemàticament els parlara en català. La dificultat que tenen els immigrants que valoren la cultura i la llengua d'origen a l'hora de

²⁴ A través del diari de la seva mare, a *La filla del Ganges*, Asha Miró deixa entreveure algunes de les dificultats que una família catalana amb dues filles índies de pell bruna va tenir a la Barcelona dels anys setanta. La mare diu: "Al barri, tothom ens atura, us volen saludar. Sou la nota de color. Hi ha a qui se li escapa de dir 'pobretes', i no saps com em molesta" (Miró, 2003:58).

mantenir-la i transmetre-la als seus fills és un tema universal sobre el qual no hi ha cap solució màgica, depèn de les persones, les famílies, el context social i històric. El que sí que és universal és que, quan els pares s'estimen la cultura d'origen i la voldrien transmetre als fills, però veuen com aquests la rebutgen, el dolor, una sensació d'impotència i una amargor amaren l'educació dels fills i la vida familiar.

Molts immigrants experimenten el procés migratori com un procés de pèrdua, de pèrdua de la familiaritat amb les formes de fer i els paisatges, de pèrdua de capacitat lingüística, de pèrdua de referents culturals i socials, de devaluació personal i/o professional, entre altres²⁵. Tant Laila Karrouch com Najat El Hachmi comencen les seves memòries el dia que van haver de partir del Marroc. Ambdues expliquen el dolor que els va provocar deixar endarrera una vida comunal, organitzada al voltant de la casa del pare i, especialment, haver de deixar avis i cosins. Per a la generació 1,5, la de Karrouch i El Hachmi, aquest sentiment de pèrdua s'accentua en el moment en què descobreixen que ja no "pertanyen" al Marroc, que el seu caràcter i la seva forma de fer s'ha allunyat tant de les persones que eren fins als vuit anys que, encara que volgueren, no podrien tornar-hi. El Hachmi ho explica així: "en el fons, el que preocupava l'àvia no era que jo no me'n sortís en cap d'aquestes coses [feines de la casa], el que més por li feia era que jo ja no estava preparada per viure al Marroc, que les meves qualitats ja no seguien l'esquema establert, *que si tornés a casa*, no sobreviuria, no podria adaptar-me al medi" (2004: 73).

L'àvia d'El Hachmi realment pensava que ella ja no era una dona suficientment bona per a casar-se i viure al Marroc. Era una dona occidentalitzada. Tant El Hachmi com, especialment, Karrouch, tracten molt la qüestió dels canvis de gènere que comporta la immigració. Karrouch explica que al principi la seva mare no sortia de casa i, en les poques ocasions que ho feia, sempre portava la gel·laba i el mocador. Com que la gent que es trobava pel carrer la mirava amb disgust, li va demanar permís al marit per vestir-se a la manera occidental. La resposta fou negativa. Amb el temps i l'adquisició de noves relacions socials, especialment a través de les activitats esportives dels fills, el pare va canviar d'opinió i la mare va canviar la seva forma de vestir i la freqüència amb què sortia de casa. Tot i que el pare de Karrouch entenia que les dones a l'Estat espanyol i el Marroc tenen una posició diferent, i per això volia que totes les seves filles estudiaren, un cop Laila va complir els quinze anys, la va obligar a deixar l'equip d'atletisme perquè els pantalons curts deixaven entreveure les

²⁵ El Hachmi cita "els set dols migratoris" encunyats pel doctor Achotegui: "el dol per la llengua, el dol pels amics i la família, el dol per la pèrdua de l'estatus social, per la pèrdua de contacte amb el grup ètnic i per la pèrdua de seguretat física" (2004: 193) i caldria afegir-hi el dol per la cultura i el dol per la pèrdua dels paisatges, la terra.

comes i uns amics li havien dit que això no era un comportament adequat per a una jove marroquina. A més, des que Laila era una xiqueta, la família, especialment la seva àvia del Marroc, havia decidit que es casaria amb el seu cosí, igual com havia fet anteriorment la seva germana, i Laila, tot i haver-se criat a Vic i poder triar un altre espòs, va decidir acceptar seguir la tradició familiar de casaments entre cosins. Els relats de Karrouch i El Hachmi ens mostren, doncs, dues de les actituds possibles entre les dones d'origen musulmà de la generació 1,5: complicitat i defensa de les tradicions i rebel·lia i readaptació del propi llegat cultural.

7. CONCLUSIONS

Què ens diu la literatura escrita en català per immigrants i catalanòfils sobre la salut general de la llengua i cultura catalanes? Ens mostra que la cultura catalana, contràriament al que proclamen les veus més derrotistes, és dinàmica, saludable i, tot i que l'element més feble, és capaç d'atreure l'interès dels escriptors novinguts en un context de conflicte lingüístic. El nombre d'autors immigrants que escriuen en català i la diversitat geogràfica dels seus orígens han augmentat notablement des de l'any 2000 i tot fa preveure que la seva producció continuarà creixent i diversificant-se. Les noves veus presenten treballs variats en gènere i temàtiques. Actualment, un 30% són memòries, un 42% són assaigs, predominantment sobre Catalunya, i un 27% són obres de ficció, però és probable que aquests percentatges canvien a mesura que els autors novells maduren i s'endinsen en altres projectes menys autobiogràfics. Així mateix, el reconeixement i la projecció pública d'aquests autors també està augmentant. *Ella ve quan vol*, de Matthew Tree, va obtenir el Premi Andròmina dels Premis Octubre el 1999, *Privilegiat*, també de Tree, va guanyar el Premi Columna el 2001, *De Nador a Vic*, de Laila Karrouch, va guanyar el Premi Columna Jove el 2004 i *L'últim patriarca*, de Najat El Hachmi, el premi Ramón Llull el 2008. I els èxits de vendes de Tree, El Hachmi, Tilbert Stegmann, Asha Miró, Agnès Agboton, Salah Jamal i Patricia Gabancho també han ajudat a consolidar aquesta narrativa.

Els treballs d'aquests escriptors immigrants resulten molt interessants des d'un punt de vista de reflexió social, tant perquè contribueixen al debat sobre la identitat de Catalunya, com perquè aprofundeixen en els conflictes i oportunitats que comporta el fenomen migratori. En el debat sobre la identitat de Catalunya, trobem treballs polèmics sobre el futur de la llengua i cultura catalanes com *Cultura rima amb confitura* i *El preu de ser catalans* de Patricia Gabancho, o altres que adopten un enfocament més personal però no per això

menys reivindicatiu, com ara *Jo també sóc catalana* d'El Hachmi o *Aniversari de Tree*. En la vessant d'exploració de l'experiència migratòria, els 10 llibres de memòries estudiats mostren una diversitat d'experiències notable en termes de gènere, classe social i origen cultural dels autors. Aquests treballs són, alhora, una finestra oberta al món privat dels immigrants i al de les seves cultures d'origen i una porta giratòria que explica la interacció entre els nouvinguts i la societat receptora. Les veus de tots aquests autors reflecteixen, sobretot, les contradiccions profundes i el sofriment humà que experimenten els immigrants, alhora que mostren la bellesa de viure entre dos mons.

BIBLIOGRAFIA

- Agboton, A. (1989). *La cuina africana*. Barcelona: Columna.
- Agboton, A. (2001). *Àfrica des dels fogons*. Barcelona: Columna,
- Agboton, A. (2005). *Més enllà del mar de sorra: l'aventura d'una dona africana*. Barcelona: Rosadelsvents.
- Candel, F. (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Candel, F. (1973). *Encara més sobre els altres catalans*. Barcelona: Curial.
- Candel, F. (2001). *Els altres catalans del segle XXI*. Barcelona: Planeta.
- Chaib, M. (2005). *Ètica per una convivència. Edició trilingüe catalán-castellano-àrab*. Madrid: La esfera de los libros, S.L.
- Chaib, M. (2005). *Enlloc com a Catalunya. Una vida guanyada dia a dia*. Barcelona: Empúries.
- Di Maio, A., "Immigration and national literature: Italian voices from Africa and the diaspora". In: King, R. (2001). *The Mediterranean Passage. Migration and new Cultural Encounters in Southern Europe*. Liverpool: Liverpool University Press: 146-161.
- El Hachmi, N. (2004). *Jo també sóc catalana*. Barcelona: Columna.
- El Hachmi, N. (2008). *L'últim patriarca*. Barcelona: Planeta.
- Fuster, J. (1968). *Consells, proverbis i insolències*. Barcelona: A.C.
- Gabancho, P. (1980). *Cultura rima amb confitura: Bases per a un debat sobre la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- Gabancho, P. (2001). *Sobre la immigració: Carta a la societat catalana*. Barcelona: Columna.
- Gabancho, P. (2006). *La batalla de l'Estatut*. Barcelona: Editorial Empúries.
- Gabancho, P. (2007). *El preu de ser catalans*. Barcelona: Meteora.
- Iannucci, S. (1989). "Contemporary Italo-Canadian Literature". In: Perin, R. & Sturino, F. (1989). *Arrangiarsi. The Italian Immigration Experience in Canada*. Montreal: Guernica: 209-226.
- Jamal, S. (2004). *Lluny de l'horitzó perfumat*. Barcelona: La Magrana.

- Karrouch, L. (2004). *De Nador a Vic*. Barcelona: Columna.
- Karrouch, L. (2006). *Un meravellós llibre de contes àrabs per a nens i nenes*. Barcelona: Columna.
- Mackay, D. (2005). *Català de retruc*. Barcelona: Edicions de 1984.
- Miró, A. (2003). *La filla del Granges*. Barcelona: La Magrana.
- Miró, A. (2004). *Les dues cares de la lluna*. Barcelona: La Magrana.
- Miró, A. (2003) *Els quatre viatgers*. Barcelona: La Magrana.
- Miró, A. (2004) *Els quatre viatgers a l'aquari*. Barcelona: La Magrana.
- Orwell, G. (1938) *Homage to Catalonia*. Londres: Secker and Warburg.
- Palmer Seiler, T. (1993). "The Diversification of Canadian Literature in English". In: Hoerder, D., Harzig, C. & Shubert, A. (eds.). (2003). *The Historical Practice of Diversity. Transcultural Interactions from the Early Modern Mediterranean to the Postcolonial World*. New York & Oxford: Berghahn Books: 237-265.
- Sano, K. (1998). *Les quatre estacions: Un retrat japonès de Catalunya*. Romanynà, Valls: Grata Lectura.
- Sepa Bonaba, E. (1993). *Els negres catalans: la immigració africana a Catalunya*. Barcelona: Alta fulla.
- Stegmann, T. (1988). *Catalunya vista per un alemany*. Barcelona: Edicions La Campana.
- Tazawa, K. (1993). *Catalunya i un japonès*. Barcelona: Edicions la Campana.
- Tazawa, K. (1995). *Cartes a Yu i Kei: Experiències d'una família japonesa a Catalunya*. Barcelona: Edicions la Campana.
- Tree, M. (1996). *Fora de lloc*. Barcelona: Cafè Central.
- Tree, M. (1999). *Ella ve quan vol*. València: Tres i Quatre.
- Tree, M. (2000). *Cat. Un anglès viatja per Catalunya per veure si existeix*. Barcelona: Columna.
- Tree, M. (2004a). *Contra la monarquia*. Barcelona: Ara Llibres.
- Tree, M. (2004b). *Memòries*. Barcelona: Columna.
- Tree, M. (2005a). *Privilegiat*. Barcelona: Columna.
- Tree, M. (2005b). *Aniversari : quatre reflexions sense cap mena d'importància després d'haver viscut exactament vint anys entre els catalans*. Barcelona: Columna.
- Tree, M. (2006). *La puta feina*. Barcelona: Ara Llibres.
- Tree, M. (2007). *La vida després de Déu*. Barcelona: Ara Llibres.
- Zgustova, M. (1996). *Els fruits amargs del jardí de les delícies: vida i obra de Bohumil Hrabal*. Barcelona: Destino.
- Zgustova, M. (2001). *La dona dels cent somriures*. Barcelona: Proa.
- Zgustova, M. (2002). *Menta fresca amb llimona*. Barcelona: Proa.
- Zgustova, M. (2005). *La dona silenciosa*. Barcelona: Quaderns Crema.